

УДК 3703

ВИДАТНИЙ ІННОВАТОР ОСВІТИ до 145-річчя Марії Монтессорі

Олександр Пономарьов

кандидат технічних наук, професор,
Національний технічний університет «ХПІ»

Становлення й поширення інноваційного типу світового розвитку як однієї з характерних атрибутивних ознак постіндустріального суспільства цілком справедливо пов'язують з досягненнями науки, техніки і технологій. При цьому інколи забувають, що інноваціям в техніці, в практичній діяльності людей завжди передують інновації у їх мисленні.

Розвиток же інноваційного мислення істотною мірою формується в системі освіти. Взагалі науково-технічний і соціальний прогрес та освіта поєднуються складною системою взаємозв'язків. З одного боку, прогрес творять люди, які отримали знання й виховання в системі освіти, а з іншого — цей процес формує нові вимоги до освіти та водночас створює відповідні передумови для їх виконання. Іншими словами, науково-технічний прогрес і система освіти взаємно стимулюють розвиток один одного.

Однак ніякий прогрес сам по собі не здатний змінити людину, її цілі й цінності, стиль і характер її мислення. Такі зміни

відбуваються в процесі цілеспрямованого і стихійного впливу на неї з боку різних чинників. Одним з найбільш дійових серед них виступає освіта. Чітка організація системи впливу, істотна роль особистості педагога та цілісна єдність навчально-виховного процесу відкривають можливість певного забезпечення суспільних очікувань. Однак ідеологія освіти при її масовому характері реалізується з орієнтацією на середнього учня чи студента. До того ж значна частина шкільних вчителів та викладачів вищих навчальних закладів вважають це нормою.

А професія педагога вимагає не тільки відповідної високої професійної та соціальної компетентності, педагогічної майстерності, загальної і професійної культури, а й психологічної спрямованості на освітню діяльність, любові і поваги до своїх вихованців, визнання їх гідності й індивідуальності. Тільки індивідуальний підхід допомагає виявити схильності вихованця та розвинути їх. Крім того, педагогові необхідно мати й добре розуміти

філософію освіти, дотримуватися прогресивної для свого часу освітньої парадигми.

Ці ж парадигми формуються і час від часу змінюються завдяки творчій діяльності видатних представників педагогічної думки і глибокому осмисленню й узагальненню освітньої практики. І такі постаті з'являються як природна реакція на суспільні запити і потреби. Мішель Монтень, Ян Амос Коменський, Йоган Генріх Песталоцці, Йоган Фрідріх Герbart та Фрідріх Адольф Дістервег своїми дослідженнями заклали основи педагогічної теорії.

Їх ідеї послідовно розвивалися і переосмислювалися відповідно до нових досягнень психології та освітньої практики. В процесі розвитку педагогічної теорії і практики видатну роль відігравали Григорій Сковорода, Жан-Жак Руссо, Микола Пирогов, Костянтин Ушинський. Децю пізніше на небосхилі педагогічної науки яскраво заблищали такі зірки, як Джон Дьюї, Антон Макаренко, Марія Монтессорі, Василь Сухомлинський, Шалва Амонашвілі. Представники різних країн і різних поглядів, вони, як і інші видатні педагоги, відрізнялися спільними рисами — любов'ю до своїх вихованців і до своєї професії, її сприйняттям як однієї з найважливіших життєвих цінностей.

Напередодні нового навчального року, 31 серпня виповнюється 145 років від дня народження однієї з яскравих постатей світової педагогічної думки — італійської вченої, філософа і лікаря, психолога і педагога Марії Монтессорі (1870–1952). Сьогодні широко відомою у всьому світі стала так звана педагогіка Монтессорі, під якою прийнято розуміти чітко інноваційну систему виховання дітей, яку славетний теоретик і практик освітньої діяльності запропонувала у першій половині минулого століття.

Основні ідеї цієї справді гуманістичної системи ґрунтуються на необхідності, по-перше, неухильного забезпечення індивідуального підходу до кожного вихованця. По-друге, у наданні кожній дитині можливості вибору чи побудови та практичної

реалізації своєї власної, індивідуальної траєкторії навчання та особистісного розвитку. Це відкриває перед нею перспективу самій обирати зміст і характер дидактичного матеріалу та тривалість занять з ним. Таким чином, засвоєння знань, навчання, виховання та особистісний розвиток дитини відбуваються в обраному нею власному ритмі, темпі й напрямку. При цьому надзвичайно важливу роль відіграє та обставина, що дитина з інтересом користується самостійно обраним дидактичним матеріалом, звертає увагу на ті його аспекти, які цікаві саме їй, що сприяє розвитку допитливості й творчості.

Коли в 1900 році за ініціативи Ліги жінок Італії в Римі було відкрито так звану ортофренічну школу, для керівництва нею запросили Марію Монтессорі. Однак жінка не просто керувала школою, а й вела активний пошук ефективних шляхів і методів роботи з дітьми з обмеженими можливостями як специфічною аудиторією. Саме в цій школі вчена вперше спробувала створити для цих дітей спеціальне розвиваюче середовище. Цікаво, що всього через три місяці з дня відкриття до школи Монтессорі завітала офіційна комісія з перевіркою діяльності школи та її керівника. Ознайомившись з результатами, комісія була приголомшена побаченим і визнала результати видатним досягненням. На своєрідній олімпіаді в Римі для учнів початкової школи вихованці Монтессорі продемонстрували кращі досягнення з письма, рахунку та читання, ніж діти зі звичайних шкіл. Це стало справді громом серед ясного неба. Результати неодноразово перевірялися, однак вони завжди підтверджувалися і спростувати їх не вдалося.

Досвід роботи, отриманий в цій школі, дозволив дослідниці визначити найдоцільніші методи здійснення навчально-виховної роботи. Хоча часто ці методи зазнавали численних критичних зауважень, їх узагальнення і плідний розвиток викликали зацікавленість прогресивної педагогічної громадськості, сприяли ак-

тивному їх поширенню в різних країнах світу. Увагу Марії Монтесорі як психолога спочатку привернула робота з розумово відсталими дітьми. Ця робота дала їй багатий матеріал для роздумів, а напрацьовані методи дозволили дослідниці знайти шляхи і способи їх застосування не тільки у спеціальній педагогіці, але і в загальній, у роботі з дітьми без відставань у їх розумовому розвитку.

В січні 1907 року в Сан-Лоренцо було відкрито першу школу типу інтернат, або «Будинок дитини», навчально-виховний процес у якій цілком ґрунтувався на принципах педагогіки Монтесорі. До інтернату було прийнято 50 дітей віком від 2 до 6 років з найбільш вразливих верств населення з околиць міста. Марія Монтесорі з великою турботою ретельно обладнує освітнє середовище інтернату. Вона замовляє спеціальний сенсомоторний матеріал, підбирає меблі. Як педагог вона виявляє терпіння і завзятість. Під час проведення навчальних занять з дітьми дослідниця спостерігає, які дивовижні зміни відбуваються з ними, в їх поведінці і процесах пізнання. Вона розробляє власні дидактичні матеріали і відзначає, що діти навчаються із задоволенням і значною

концентрацією уваги і зусиль. Допитливий педагог відзначає, що дружня атмосфера, яка складається під час цих занять, сприяє розвитку позитивної соціальної поведінки дітей та їх жвавого інтересу до речей, що їх оточують.

Пізніше М. Монтесорі неодноразово згадувала, що її надихала велика віра в успіх створеної нею системи, хоча вона й не могла знати, чи буде коли-небудь справжня можливість перевірити її основні положення. Вона прагнула побудувати свою систему на реальних спостереженнях за дитиною в природних умовах і на розумінні цієї дитини такою, якою вона є, а не такою, якою має поставати в очах дорослих в процесі особистісного формування. З цією метою дослідниця відвідує заняття в багатьох початкових школах, уважно аналізуючи застосовувані в них методи навчання. В результаті вона все більше й більше відчуває почуття гіркоти та розчарування. Дійсно, чи можна байдуже спостерігати за тим, як дитина, немов автомат, механічно виконує лише те і так, що і як пропонується викладачем. Так вчена доходить висновку, що розвиток творчих здібностей можливий лише у вільній атмосфері.

Отже, на її глибоке переконання, необхідно не просто реалізувати свою педагогічну систему, але й пропагувати її. В 1909 році Марія Монтесорі проводить свій перший курс з підготовки вчителів, які б хотіли працювати на принципах її педагогічної системи. На ньому навчалось 100 наставниць. З цього часу метод педагога-новатора починає свій тріумфальний хід по всьому світу. До неї для знайомства з принципами її системи та їх вивчення приїжджає багато педагогів-ентузіастів з різних країн світу. Курс лекцій, які їм читала професор Монтесорі, було опубліковано окремою книжкою під назвою «Антропософська педагогіка». Під час перебування у США в 1915 році Марія Монтесорі на міжнародній виставці в Сан-Франциско блискуче демонструє свій метод американській громадськості у спеціально створеному за її проектом класі за склом у виставковому павільйоні.

Працюючи з дітьми, Марія Монтесорі звернула увагу на той цікавий факт, що дітям властивий особливий характер мислення, який відрізняється від мислення дорослої людини. Вона назвала його «всотувальним мисленням». Крім того, вона помітила, що дитина у своєму розвитку переживає кілька особливих періодів, коли вона більш відкрита для сприйняття інформації. Ці періоди називаються сензитивними. У різних дітей вони виникають по-різному і в різний час. Різними є й зовнішні прояви результатів сприйняття інформації.

Істотна роль в педагогіці Монтесорі надається дорослому. В процесі розвитку дитини дорослий може й повинен стати її союзником і партнером. Це означає, що йому необхідно створювати дитині такий простір, таке оточення, які б максимальною мірою відповідали її потребам та прагненню до пізнання цього оточення і всього навколишнього світу. В системі педагогіки М. Монтесорі саморозуміння дорослого визначається як роль помічника дитини, який згладжує для неї шлях до самостійності, діє відповідно до принципу «Допоможи мені зробити це самій». Пев-

ною мірою його можна інтерпретувати як аналог добре відомого з давніх часів принципу медицини «Не нашкодь».

Кожному педагогові слід пам'ятати, що процеси пізнання, в тому числі й навчання, відбуваються у самій дитині і у такому розумінні дитина може розглядатися як сама собі вчитель. Будь-хто, працюючи в системі освіти, знає, що це не так просто, оскільки вимагає величезного терпіння, такту і витримки, глибокого розуміння цілей освіти. А згідно з ними, як стверджував Іммануїл Кант, не думкам слід навчати, а мисленню. Тому педагог і доросла людина взагалі повинні навчитися вести дитину до учіння. Після цього він має стати дещо осторонь, залишаючись зацікавленим спостерігачем. Його завданням стає належний супровід пізнавальної діяльності дитини й допомога їй тільки у тому разі, коли вона сама відчує потребу в цьому і звернеться до нього по допомогу.

Сама М. Монтесорі писала, що дитині притаманні свої власні закони розвитку і якщо ми б хотіли допомагати їй зростати, то це стає питанням дотримання цих законів, а не нав'язування своєї волі. Напевне, кожній людині тією чи іншою мірою притаманний погляд на своїх дітей, які не реалізували себе, і прагнення будь-що розвивати у них не ті риси і здібності, до яких у дітей є природні схильності, а ті, які уявляються важливими дорослим. Забуваючи про об'єктивні й невблаганні закони розвитку дитини, дорослі, перш за все батьки, примушують дитину займатися музикою чи математикою, вчити якусь іноземну мову (а то і дві одночасно), тоді як їй хочеться побавитися, побігати. Корисні загалом прагнення могли б дійсно сприяти необхідному розвитку дитини, але під тиском дорослих вони викликають у дитини активний спротив.

Парадигма вільного виховання як центральний момент педагогіки Марії Монтесорі приваблювала і приваблює всіх прогресивно мислячих педагогів. Вона стала основою того широкого і потужного руху педагогічної громадськості, спрямованого на формування гуманістично

орієнтованої системи освіти, який охопив Європу й Америку на початку двадцятого століття. І сьогодні тисячі шкіл, дошкільних і позашкільних закладів прагнуть впроваджувати у свою практичну діяльність положення і принципи педагогіки Монтесорі. Тож і через століття ідеї видатного педагога і психолога не тільки не втрачають своєї актуальності, а й зберігають свою значущість і знаходять належне використання у багатьох країнах світу. Вони вивчаються, їм присвячують книги і наукові статті. Ці ідеї висвітлюються в численних дисертаційних дослідженнях.

Як і будь-яка нетрадиційна педагогічна система, педагогіка Монтесорі має як своїх палких прихильників, так і запеклих опонентів. Більш того, існує багато випадків, коли дехто з ентузіазмом вивчав основні положення і принципи цієї системи і розпочинав їх впровадження у свою педагогічну практику, але невдачі, майже неминучі при спробах кардинальних змін змісту і характеру діяльності, приводили до розчарування. І, звичайно, у більшості таких випадків невдахи шукають причини не у собі, не у недостатньому опануванні ідей і методів цієї системи, а в якихось вигаданих хибах самої системи.

Значущість розробленої Монтесорі педагогічної системи ілюструє й той факт, що її двічі висували на Нобелівську премію. Яскравим свідченням широкого світового визнання видатних заслуг Марії Монтесорі необхідно вважати ту обставину, що у 1988 році рішенням ЮНЕСКО було визначено тільки чотири педагога, які сформувавши спосіб і принципи педагогічного мислення у двадцятому столітті. До цього списку по праву увійшли видатний американський педагог, основоположник філософії освіти Джон Дьюї, німецький дослідник Георг Кершенштейнер, італійка Марія Монтесорі і наш визнаний класик педагогічної думки Антон Макаренко.

Сьогодні цінність педагогічної спадщини Монтесорі не спадає. Її лише необхідно належним чином розуміти та застосовувати з урахуванням реалій, які характерні для нашої складної і супере-

чливої доби. І зміст, і характер навчання повинні максимальною мірою відповідати не тільки загальному контексту суспільних цілей і завдань, вимог і очікувань соціуму від системи освіти, але й в першу чергу освітнім потребам самої особистості учня чи студента. Як зазначав президент Міжнародної комісії ЮНЕСКО з проблем освіти у XXI столітті Жак Делор у своїй доповіді, змістом самого поняття «навчання» постає навчати навчатися, навчати працювати, навчати бути, навчати жити.

Цю тезу уявляється вкрай доречним використовувати у тому разі, коли йдеться про доцільність урахування ідей Монтесорі в системі вищої освіти. Адже студент, хоча і вважає себе дорослою людиною, серйозно потребує нашої допомоги в тому, щоб навчитися вчитися, працювати, бути і жити. Однак він — вже й не дитина. Він певною мірою сформувався як особистість зі своїми цілями і прагненнями, поглядами і переконаннями, зі своїми життєвими цінностями. Школа сформувала у нього певні навички пізнавальної діяльності, та й характер мислення у нього вже не дитячий. В той же час розвиток його креативних здібностей і прагнення до самовираження лишаяються важливими завданнями навчально-виховного процесу.

Успішне розв'язання цих завдань і вимагає індивідуального підходу. Як свого часу писав К.Д. Ушинський, по-своєму висловлюючи одне з положень педагогіки Монтесорі, для того, щоб виховати учня у всіх відношеннях, треба його пізнати у всіх відношеннях. Ще одне висловлення видатного українського педагога має стати життєвим і професійним принципом кожного освітянина: учень — не судина, яку слід наповнити, а факел, який слід запалити. Саме такий підхід ми й повинні реалізувати у своїй повсякденній професійній діяльності, знайомлячись з педагогічною спадщиною наших великих попередників та осмислюючи її з метою пошуку можливостей плідного використання. В сузір'ї цих попередників однією з зірок першої величини сяє й ім'я Марії Монтесорі.

10.01.2015